

Joan Hemels

'Als het goede maar gebeurt'. Titus Brandsma, adviseur in vrijheid en verzet

Kampen (Kok) 2008, 210 p., € 24,90, ISBN 978 90 435 1568 9

Ton Crijnen

Titus Brandsma. Een man met twee gezichten. Een nieuwe biografie

Nijmegen (Valkhof Pers) 2008, 519 p., € 39,50, ISBN 978 90 5625 278 6

Titus, de kerk en de persvrijheid

Titus Brandsma is hét symbool van principieel katholiek verzet tegen de Duitse bezetter. De pershistoricus en emeritus hoogleraar Communicatiegeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam Joan Hemels noemt de karmeliet-pater in zijn deelbiografie dan ook 'een martelaar van de vrije meningsuiting'. Maar was hij dat wel? In de context van de onverenigbaarheid van het katholieke geloof en het nationaalsocialisme stellig wel, maar was Brandsma ook zo'n strijder voor de vrije meningsuiting in de katholieke wereld zelf?

Het is een vraag waarop je met veel moeite een antwoord moet zoeken in de twee biografieën die nu aan het al rijke biografische werk rond Brandsma zijn toegevoegd. Want enkele weken na het boek van Hemels publiceerde de oud-journalist van dagblad *De Tijd* Ton Crijnen

een volledige biografie van Brandsma. Die is veel uitvoeriger en completer dan Hemels, maar laat ook op dat analytische vlak weinig horen.

Dat is jammer, want een van de wezenlijke vragen in het huidige mediahistorische onderzoek is toch gericht op de media-inhoud en de culturele representatie daarvan. Ook een biografische methode leent zich daartoe, want Brandsma heeft zich nogal nadrukkelijk gemanifesteerd in de wereld van de katholieke media in de eerste helft van de twintigste eeuw. Zoals vele andere katholieke geestelijken overigens, want sinds het einde van de negentiende eeuw ontplooidde zich een enorm veld van katholieke bladen, kranten en andere media die meer invloed op de katholieke leken te krijgen dan de kerk zelf.

Door alle beïnvloedingsmechanismen die toen ontstonden is de katholieke zuil prototypisch geworden voor de verzuiling. In geen andere zuil was de centrale sturing zo nadrukkelijk georganiseerd in een geformaliseerde verticale gezagshierarchie. Dat wilde bepaald niet zeggen dat de katholieke pers overal in Nederland hetzelfde schreef; er waren grote regionale, lokale en ook politieke verschillen. Inzake wezenlijke vraagstukken probeerde de geestelijkheid greep te houden op wat er geschreven werd, maar het succes daarbij was wisselend. Niet iedere 'censor' en 'geestelijk adviseur' was even gezagvol en sommigen stonden zelfs zover af van de journalistieke praktijk dat ze alleen voor de vorm werden gehandhaafd.

Dat gold niet voor Titus Brandsma, een in Friesland geboren boerenzoon die zich na zijn ascetische opleiding bij de karmelieten opwerkte tot rector-magnificus van de Nijmeegse universiteit. Brandsma was met een onvoorstelbare werkkraft en toewijding de spin in het web geworden van de katholieke cultuur in het Interbellum. Een deel van zijn tijd wijdde hij aan de journalistiek. Hij schreef niet alleen voor tal van bladen, maar was ook 'censor' van het grote regionale dagblad *De Gelderlander* en vanaf 1935 geestelijk adviseur van

de beroepsorganisatie Nederlandsche Rooms-Katholieke Journalisten-Vereeniging (NRKJV).

Brandsma is natuurlijk vooral bekend geworden vanwege zijn jammerlijke dood in het Duitse concentratiekamp Dachau op 26 juli 1942. Daar was hij heen gevoerd nadat hij begin dat jaar was gearresteerd. Hij had de katholieke pers namelijk opgeroepen een Duits voorschrift te negeren dat hen verplichtte om NSB-advertenties te plaatsen. Samen met aartsbisschop J. de Jong had Brandsma die oproep gedaan omdat zij de vrijheid van de katholieke pers op een principieel vlak vonden aangetast. Brandsma reisde naar alle uithoeken van het land om de katholieke hoofdredacteuren en directeuren van deze beleidslijn te overtuigen. Als geestelijk leidsman van de NRKJV vond hij dat zijn plicht.

Door deze moedige daad van openlijk verzet met fatale afloop is Brandsma een legende geworden. Direct na de oorlog werden al de eerste stappen ondernomen die uiteindelijk leidden tot zijn zaligverklaring in 1985. In de historiografie van het katholicisme tijdens de Tweede Wereldoorlog is Brandsma's naam alleen maar groter geworden en er is dus ook een grote groep katholieken die – tot nu toe te vergeefs – ijveren voor een heiligverklaring.

Hemels toont in zijn boek grote sympathie voor die acties. Hemels heeft zich in zijn loopbaan vaker intensief beziggehouden met de katholieke persgeschiedenis en voor hem is Brandsma dan ook niet minder dan een held. Vooral de combinatie van buitengewone vroomheid en rechtlijnig optreden in de moderne wereld, is voor Hemels aantrekkelijk. Zijn boek over Brandsma ademt dan ook een diepe bewondering, die grenst aan hagiografie. Ergens is dat wel passend, want een hagiografie is niet voor niets een kern van de historische katholieke cultuur. Maar binnen een meer afstandelijke en kritische mediahistorische benadering is het boek van Hemels toch een vreemde eend in de bijt.

Tekenend is dat Hemels alle mogelijke moeite doet om via een wirwar van zijlijntjes de actuele betekenis van Brandsma te accentueren. Zo krijgen we korte beschouwingen te

lezen over de teloorgang van de katholieke pers sinds de jaren zestig, de wereldwijd toeneemende agressie tegen journalisten, de omstrede Mohammed-cartoons in de Deense pers, de opening van een digitaal archief van de *Leeuwarder Courant* en zelfs de recente start van een convergent medium zoals *nrc.next*. Dit laatste is wellicht het meest curieus, maar Hemels doet een poging Brandsma's interesse voor nieuwe media in de jaren dertig (toen radio – zelfs televisie – binnen journalistiek gezichtsbereik kwamen) zo te positioneren dat hij er als het ware met vooruitwerkende kracht een opinie over zou hebben geventileerd.

Dat komt niet alleen zeer geforceerd over maar is ook anachronistisch. Het verbloemt ook een kritische benadering van de relatie van de kerk en 'geestelijk adviseurs' tot de persvrijheid. Brandsma's adagium was weliswaar 'als het goede maar gebeurt', maar al te onafhankelijke katholieke journalisten kon de kerk daarbij toch echt niet gebruiken. Velerlei zijn de voorbeelden van knevelarij van de persvrijheid juist in het katholieke belang zoals de prelaten en priesters dat zagen. Zelfs de uiteindelijke heldendaad van Brandsma was een dwingende oproep aan de katholieke pers om zich te onderwerpen aan het gezag van de aartsbisschop. Natuurlijk was het ook een moedige verzetsdaad tegen de Duitse bezetter, maar die strekte zich alleen uit tot de grenzen van de katholieke pers.

De meer volwaardige biografische aanpak van Crijnen levert een beter uitgewogen beeld op. Crijnen plaatst Brandsma's bemoeiing met de katholieke pers in het perspectief van een leven dat vooral aan strenge devotie was gewijd. Brandsma stond weliswaar middenin het maatschappelijke leven, maar in zijn hart en beide nieren was hij een mysticus die voortdurend op zoek was naar de vereniging van zijn ziel met God. Van daaruit kwam hij tot strijdbaar maatschappelijk activisme. Brandsma verdronk in de functies die hij voor de hele waaier van het rijke roomse leven bekleedde. Dienstbaarheid ging voor hem verder dan alleen dienstbaarheid aan God. Of hij nu een artikel schreef voor de krant, de armen geld

schonk, de zieken bemoedigde of colleges in de mystiek gaf, overal openbaarde zich de eenvoudige en sobere devotie die de karmelieten zo graag aan de mensheid ten voorbeeld hielden (en nog houden).

Uit die gedachtewereld kwam een visie op de media naar voren. Kranten, maar ook de radio, moesten de waarheid dienen, een katholieke waarheid vanzelfsprekend. Niet door zich op te sluiten in de geborgenheid van de katholieke sfeer, maar door open in de wereld te staan en zo wervend genoeg te kunnen zijn om de katholieken van het lezen van of luisteren naar neutrale of socialistische media af te houden.

Dat zou kunnen worden gelezen als een voorbode van ontzuiling, maar dat was nu juist niet de bedoeling van Brandsma. De sterkte van de katholieke media moest uitsluitend ten dienste staan van het gezag van de kerk. Daarom wilde hij dat de modernisering van de katholieke media gepaard ging met gehoorzaamheid aan de kerk en de geestelijkheid. Die laatste zou dan groot begrip moeten hebben voor de moeilijke taak der pers. Brandsma was dan ook een groot pleitbezorger van hogere salarissen en betere opleidingen voor gewone journalisten.

In dit licht is het begrijpelijk dat Brandsma in het eerste oorlogsjaar alles deed om de katholieke pers te behoeden voor vijandige beïnvloeding. Aanpassing was onvermijdelijk, maar de principiële grenzen mochten niet worden overschreden. Hij moest daartoe niet alleen het gevecht aan met de bezetter, maar vooral ook met de directeuren en hoofdredacteuren van de katholieke dagbladbedrijven, want die vreesden van verzet allerlei represailles die het voortbestaan van hun krant bedreigden. De, naar later bleek, laatste rondreis van Brandsma langs de katholieke bladen was bedoeld om het gezag van de kerk inzake het plaatsen van advertenties te bevestigen.

Het is wrang dat een groot deel van de katholieke pers overging tot het plaatsen van advertenties van de NSB en zelfs de Waffen-SS, terwijl Brandsma zijn lijdensweg in gevangenis en concentratiekamp doorliep. Dat deed de pers uit lijfsbehoud. In die penibele omstan-

digheden liet men zich weinig gelegen liggen aan de oproepen van het episcopaat om gehoorzaam te zijn. Met weinig verheffende taferelen als gevolg.

Is het daarom dat in de historiografie van de katholieke media zo weinig wordt gezegd over deze aanpassingen en zoveel over het martelaarschap voor vrijheid en waarheid waarmee men Brandsma graag tooit? 'Het offer van deze adviseur van de aartsbisschop weegt zwaarder dan de erosie van de katholieke pers die zich tijdens de bezetting gaandeweg voltrok', aldus Hemels. In moraalnormatief opzicht kan men die opvatting wellicht volhouden, maar voor een correct beeld van de mediageschiedenis is het een interpretatie in de richting van een steeds verder vertekende werkelijkheid.

Huub Wijffes